

Державна політика ЕКОЛОГОБЕЗПЕЧНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

«Антропогенне і техногенне навантаження на навколишнє природне середовище в Україні у кілька разів перевищує відповідні показники у розвинутих країнах світу».

Із Закону України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року»

Зростання масштабів господарської діяльності, науково-технічний прогрес зумовлюють посилення антропогенного впливу на довкілля та порушення рівноваги в навколишньому природному середовищі, що, в свою чергу, призводить до загострення соціально-економічних проблем. Скорочуються площі лісів і родючих земель, зникають окремі види рослин, тварин, зростає забруднення довкілля тощо. Це суттєво підриває природно-ресурсний потенціал держави, негативно впливає на добробут та здоров'я населення, а також генерує загрози національній безпеці держави.

В Україні сформовані основи державної політики в еколого-техногенній сфері, зокрема, створена нормативно-правова база з урахуванням міжнародних стандартів та потреб сьогодення, підписана значна кількість міжнародних угод щодо природоохоронної діяльності. Проте ситуація у цій сфері залишається ще досить складною. Загрозами національній безпеці України в екологічній сфері є значне антропогенне порушення життєзабезпечуючих систем і техногенна перевантаженість території України, зростання ризиків еколого-техногенного характеру, нераціональне використання природних ресурсів, що призводить до висна-

ження та погіршення їх якості. Крім того, в останні роки посилюється вплив глобальних змін клімату, які активізують небезпечні гідрометеорологічні, геологічні та інші негативні процеси (аномальні зливи, підтоплення земель, зсувоутворення тощо).

Україна володіє потужним землересурсним потенціалом. Проте, недосконалі технології землеробства, екстенсивний характер сільськогосподарського виробництва, недбале ставлення до земельних ресурсів, що знаходяться у розпорядженні суб'єктів економічної діяльності, призводять до суттєвого погіршення якості земельних ресурсів та посилення проблем техногенного характеру. Щороку в Україні відбувається утворення більше однієї тисячі гектарів порушених земель, що втратили свою господарську та екологічну цінність через порушення ґрунтового покриву внаслідок виробничої діяльності людини або дії природних чинників. З урахуванням цього в якості індикаторів можна було б використати зміни стану земельних ресурсів, зокрема:

- рівень розораності земель (%);
- рівень деградації земель (% до загальної площі);
- частка природних кормових угідь у загальній площі сільськогосподарських угідь (%);
- частка рекультивованих земель (% від загальної площі порушених земель).

Досвід розвинутих країн

У розвинутих країнах світу вирішення еколого-техногенних проблем є пріоритетом державної політики, їх дієве законодавство жорстко регламентує захист об'єктів природного середовища, наявність комплексних природоохоронних програм.

Необхідною умовою успішної реалізації державної політики із забезпечення безпеки в еколого-техногенній сфері на міжнародному, регіональному та державному рівнях є комплексний аналіз тенденцій і характеру змін основних загроз екологічній безпеці для своєчасного та об'ґрунтованого визначення заходів із попередження та подолання негативних наслідків у випадку їх реалізації.

Вирішення таких завдань потребує розробки системи моніторингу відповідних індикаторів, що всебічно характеризують динаміку процесів в екологічній сфері. Нині розробкою таких індикаторів займаються міжнародні організації, серед яких Комісія ООН зі сталого розвитку, Міжнародний інститут сталого розвитку (IISD), Науковий комітет з проблем навколишнього середовища (SCOPE), всесвітньо відомі університети, зокрема, Єльський університет.

Фахівці Єльського університету (США) визначають індекс якості довкілля (Environmental Performance Index), що характеризує ефективність державної політики щодо збереження екосистем. Цей показник розраховується з використанням 22 індикаторів, розподілених за десятьма категоріями, що характеризують як якість навколишнього середовища, так і життєздатність екосистем. За значенням цього показника у 2012 році Україна посіла 102 позицію серед 132 країн світу, що підтверджує недостатній рівень дієвості державної політики в екологічній сфері.

БРАКУЄ ЄДИНОГО ПІДХОДУ ДО КОМПЛЕКСНОЇ ОЦІНКИ СТАНУ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачено створення державної системи моніторингу та проведення спостережень за станом навколишнього середовища, рівнем його забруднення в Україні (ст. 20, 22), які здійснюються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, іншими спеціально уповноваженими державними органами, а також підприємствами, установами та організаціями, діяльність яких призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища.

Зазначені підприємства, установи та організації зобов'язані безоплатно передавати відповідним державним органам аналітичні матеріали своїх спостережень.

Сьогодні у державній системі моніторингу довкілля функції і задачі спостережень та інформаційного забезпечення виконують 8 суб'єктів системи моніторингу: Міністерство екології та природних ресурсів України, Міністерство надзвичайних ситуацій України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Державне агентство водних ресурсів України, Державне агентство лісових ресурсів України, Державне агентство земельних ресурсів України. Кожний із цих суб'єктів здійснює моніторинг тих складових довкілля, що визначаються Положенням про державну систему моніторингу

та порядками і положеннями про державний моніторинг окремих складових довкілля, які є провідними природними ресурсами (ґрунти, вода, лісові насадження, мінеральна сировина, до якої відносяться природні меліоранти, такі як вапняк, доломіт, фосфорит).

На жаль, єдиного підходу до комплексної оцінки стану навколишнього середовища під впливом збільшення антропогенного навантаження на екосистеми в Україні не існує. Слід також відмітити, що у затверженому Кабінетом Міністрів України переліку індикаторів економічної та продовольчої безпеки екологічна складова відсутня. Хоча в Законі України «Про Раду національної безпеки і оборони України» (стаття 10) одними з основних функцій суб'єктів забезпечення національної безпеки є:

- постійний моніторинг впливу на національну безпеку процесів, що відбуваються в політичній, соціальній, економічній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній, військовій та інших сферах;
- прогнозування змін, що відбуваються в них, та потенційних загроз національній безпеці.

Україна є учасником понад 70 міжнародних двосторонніх та багатосторонніх угод і конвенцій, виконання яких потребує використання інформації щодо стану навколишнього природного середовища та прогнозування його змін. У зв'язку з цим розвиток системи моніторингу повинен здійснюватися з урахуванням загальноєвропейських вимог.

СИСТЕМА МОНІТОРИНГУ ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ НЕ ПРАЦЮЄ НА РЕЗУЛЬТАТ

За роки проведення спостережень суб'єктами системи моніторингу накопичено певний досвід і значний обсяг інформації щодо стану навколишнього природного середовища та джерел його забруднення. Проте, оскільки інформацію накопичено на паперових носіях та розміщено у базах даних, які за структурою не відповідають вимогам та рекомендаціям Європейської економічної комісії ООН, немає можливості в повному обсязі використовувати наявні дані для проведення його комплексної екологічної оцінки. Тому існуюча в Україні система моніторингу довкілля не забезпечує проведення систематичних і обґрунтованих оцінок гранично допустимих змін природних екосистем та техногенних навантажень на них і характеру основних джерел загроз екологічній безпеці.

Так, сучасне використання земельних ресурсів України не відповідає вимогам раціонального природокористування. Порушено екологічно допустиме співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісових насаджень, що негативно впливає на стійкість агроландшафту. За площею лісів та запасами деревини Україна є державою з дефіцитом лісових ресурсів.

Структурна незбалансованість земельного фонду погіршує ефективність використання та охорону земель. Сільськогосподарська освоєність земель перевищує екологічно обґрунтовані норми. Розораність земель в Україні є найвищою в світі і досягла 56 відсотків території країни і 78 відсотків сільськогосподарських угідь. Надмірна розораність території призводить до збільшення площі еродованих сільськогосподарських угідь, яких в Україні близько 15 млн га. Щороку їх площа збільшується, що призводить до втрати родючого шару ґрунту.

Незважаючи на те, що ґрунтовий покрив України представлений на 60% чорноземами, які вважаються найбільш родючими від природи, у дійсності вони не забезпечують ви-

соких і сталих урожаїв сільськогосподарських культур. Враховуючи, що рівень застосування органічних і мінеральних добрив на сучасному етапі дуже низький, а врожай формується переважно за рахунок природної родючості ґрунтів, відбуваються деградаційні процеси — збіднення їх на рухомі поживні речовини, баланс яких від'ємний за всіма елементами живлення.

Великі площі займають кислі ґрунти — орієнтовно 8,5 млн га орних земель (дані «Центрдержродючості»). За іншими даними (Держземагентство), кислі ґрунти поширені на площі близько 5,5 млн га. Розбіжності різних джерел інформації щодо площ, які займають кислі ґрунти, свідчать про недосконалість існуючої системи моніторингу ґрунтів.

За даними Державного земельного кадастру, в Україні нараховується 2,8 млн га солонцевих ґрунтів. Вони малопродуктивні і використання їх у ріллі часто виявляється економічно недоцільним.

НЕГАТИВНИЙ СТАН ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ УКРАЇНИ ВИМАГАЄ НЕВІДКЛАДНИХ ЗАХОДІВ

Перенасичення посівів ґрунтовиснажливими сільськогосподарськими культурами, розміщення їх без достатнього врахування природних умов, зведення до мінімуму ґрунтовідтворювальних сільськогосподарських культур, багаторазовий обробіток ґрунту важкою технікою призвели до його інтенсивного руйнування та деградації.

Отже, негативний стан використання земель України вимагає невідкладних заходів, спрямованих на підвищення родючості ґрунтів, збереження та формування культурного агроландшафту. У кожній екосистемі має бути своє, науково-обґрунтоване співвідношення між орними земля-

ми, лісами, луками, болотами, водоймами, що збереже довкілля.

За даними Держземагентства, площі солонцюватих зрошуваних земель в Україні становлять 684 тис. га.

Внаслідок техногенних викидів, аварій, застосування невідповідних меліорантів, поливних вод відбувається забруднення ґрунтів важкими металами та радіонуклідами. Техногенно забрудненими є землі, забруднені внаслідок господарської діяльності людини, що призвела до деградації земель та її негативного впливу на довкілля і здоров'я людей (стаття 169 Земельного кодексу). До таких земель відносять радіаційно небезпечні та радіоактивно забруднені, землі, забруднені важкими металами та іншими хімічними елементами. Згідно ст. 172 Земельного кодексу, техногенно забруднені землі, на яких неможливо одержати екологічно чисту продукцію, підлягають консервації, порядок якої встановлюється законодавством України.

У результаті катастрофи на Чорнобильській атомній електростанції найбільшого радіаційного забруднення, серед інших природних об'єктів, зазнали ґрунти і ґрунтовий покрив.

Тому в сучасних умовах господарювання великого значення набуває питання охорони земель.

Правове його регулювання здійснюється відповідно до Конституції України, Земельного кодексу України, Закону України «Про охорону земель», інших нормативно-правових актів, які приймаються відповідно до них.

З 1 січня 2013 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України по збереженню родючості ґрунтів» від 04.06.2009 №1443-V, яким внесені зміни до Земельного кодексу України, Кодексу України

про адміністративні правопорушення, до законів України «Про охорону земель», «Про землеустрій».

Суть цих змін полягає в тому, що земельні ділянки сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва повинні використовуватися відповідно до розроблених і затверджених в установленому порядку проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь і передбачають заходи по охороні земель.

У проектах землеустрою повинні міститися нормативи оптимального співвідношення культур в сівозмінах, які визначають структуру посівних площ для певного природно-сільськогосподарського регіону та перелік встановлених культур для вирощування. Такі нормативи затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 11.02.2010 №164.

Важливими заходами, які проводяться у сфері оптимізації земельного фонду України, є вилучення з інтенсивного обробітку деградованих та малопродуктивних земель, ґрунти яких характеризуються негативними природними властивостями, низькою родючістю, а їх господарське використання за призначенням є економічно неефективним.

Згідно з наказом Мінагрополітики України та Президії УААН від 3.04.2000 року № 26/33 «Про першочергові заходи щодо удосконалення землекористування», близько 9 млн га орних земель підлягає консервації та вилученню з інтенсивного обробітку. Це дасть можливість знизити рівень розораності території до екологічно оптимального, сконцентрувати сільськогосподарське виробництво на кращих землях.

Для збереження природного навколишнього середовища, раціонального використання ґрунтів, відтворення природних ресурсів в Україні все ширше запроваджується органічне виробництво, спрямоване на поліпшення здоров'я населення шляхом виробництва високоякісного продовольства, сировини та інших продуктів. За останні роки спостерігається тенденція до збільшення площ сільгоспугідь, на яких ведеться

сертифіковане органічне виробництво, нині їх нараховується понад 270 тис. гектарів.

Законом України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» передбачено

КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА СТАНУ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ПОТРЕБУЄ УДОСКОНАЛЕННЯ

З метою обґрунтованої оцінки загроз національній безпеці в екологічній сфері та визначення пріоритетних напрямків їх нейтралізації необхідно розвинути державну систему моніторингу стану навколишнього середовища на основі системи індикаторів.

Міністерству екології і природних ресурсів України слід продовжити роботу з удосконалення державної системи моніторингу довкілля на базі технологій дистанційного зондування землі (ДЗЗ), географічних інформаційних систем (ГІС) та інших засобів для належної інформаційної підтримки оцінки екологічної безпеки з метою своєчасного виявлення та попередження екологічних і природно-техногенних загроз.

У цьому зв'язку потребує удосконалення комплексна оцінка стану екологічної безпеки (в аспекті національної безпеки) держави в Україні шляхом:

- удосконалення системи моніторингу на регіональних рівнях;
- забезпечення фінансування системи моніторингу довкілля та контролю за виконанням регіональних програм;
- забезпечення державного контролю за проведенням заходів щодо збереження і відтворення родючості ґрунтів шляхом створення Державної служби охорони земель, до функцій якої, насамперед, входить розробка правової основи охорони, регулювання і використання земель;
- забезпечення підвищення ефективності використання земель сільськогосподарського призначення та відтворення їх родючо-

створення умов для широкого впровадження екологічно орієнтованих та органічних технологій ведення сільського господарства, досягнення у 2020 році двократно-го збільшення площ їх використання.

сті на основі запровадження органічного землеробства;

- впровадження системи екологобезпечних технологій вирощування сільськогосподарських культур та розширення застосування ґрунтозахисних технологій обробітку ґрунту, адаптованих до зональних особливостей;
- удосконалення порядку та системи ведення державного земельного кадастру й моніторингу земель та забезпечення землевласників і землекористувачів інформацією про якість ґрунтів;
- розробки цільової програми відтворення родючості ґрунтів та її послідовної реалізації на основі виділення необхідних коштів з державного та місцевих бюджетів;
- запровадження економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель сільськогосподарського призначення;
- розробки Національної програми охорони земель із визначенням джерел фінансування, включаючи кошти землевласників.

Сталий соціально-економічний розвиток країни означає таке функціонування її господарського комплексу, коли одночасно задовольняються зростаючі матеріальні і духовні потреби населення, забезпечується раціональне та екологічно безпечне господарювання і високоефективне збалансоване використання природних ресурсів, створюються сприятливі умови для здоров'я людини, збереження і відтворення навколишнього природного середовища та природно-ресурсного потенціалу суспільного виробництва.

Ніна СОЛОВ'ЯНЕНКО